

Transhumàncies del segle XXI.

La ramaderia ovina i la transhumància a l'Alta Ribagorça

Eli Nadal Subirà
 Juan Ramón Iglesias Ricou
 Ferran Estrada Bonell

Consorci Patrimoni Mundial de la Vall de Boí

En aquest article presentem una recerca desenvolupada entre els anys 2005 i 2007 en el marc de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya,¹ que tenia com a objectiu principal conèixer la pràctica actual de la ramaderia ovina i la transhumància a l'Alta Ribagorça i com la viuen els seus protagonistes.² Més en concret, volíem respondre a qüestions com ara: quin sentit tenen i com s'integren avui la ramaderia ovina i la transhumància dins d'una economia i d'una societat cada cop més globalitzades i orientades cap al sector turístic? Com funcionen? Quins factors influeixen en el seu desenvolupament i com ho fan? Quines són les percepcions i les vivències que tenen els principals actors que hi estan implicats? Tot plegat amb l'objectiu d'ajudar a conèixer millor les dimensions econòmica, social, política i cultural d'una realitat, la ramaderia transhumant, que és fonamental per entendre la societat i la història de l'Alta Ribagorça tant del passat com del present.

La idea general que va guiar la investigació va ser considerar la

transhumància com una resposta adaptativa que permet mantenir el bestiar durant tot l'any a partir de l'aprofitament complementari de pastures situades en entorns ecològics diferents, però que es dona en un marc social, econòmic i polític concret (Roigé et al., 1995:6-7). Tot i que la ramaderia ovina i la transhumància es basen en l'aprofitament de la vegetació espontània i els desplaçaments segueixen el cicle biològic de les pastures situades en entorns diferents, no són activitats "naturals". Tampoc són supervivències d'un passat mil·lenari i ancestral, malgrat que s'ha practicat de manera similar durant segles. La forma que prenen i la seva lògica responen al context ecològic, socioeconòmic, demogràfic, polític i cultural particular en el qual es practiquen. Es tracta, per tant, d'unes activitats que tenen un fort caràcter històric. La transhumància avui és diferent de fa 50, 100 o 200 anys, i està associada a altres sistemes socioeconòmics i formes d'organitzar el territori (Antón, 2004:283). Han canviat les dimensions dels

ramats, el nombre de persones que s'hi dediquen, els llocs i el calendari dels desplaçaments, els recursos utilitzats i les formes d'obtenir-los, l'organització del treball, els actors i les institucions implicades, l'orientació de la producció i les formes de vida dels pastors. Però sobretot, el que ha canviat és la seva vinculació amb les altres activitats econòmiques de les comarques pirinenques i la seva influència en la dinàmica local. Això no obstant, la transhumància que practiquen actualment els ramaders ribagorçans no es comprèn només des del present: ha d'examinar-se a la llum de les transformacions succeïdes a l'Alta Ribagorça i als Pirineus en general des del final del segle XIX, en el marc del procés d'integració de les zones de muntanya al sistema capitalista mundial, i del canvi de l'economia des del sector primari cap al terciari centrat en el turisme.

Per respondre als objectius proposats i fer-ho des d'aquesta perspectiva que acabem d'anunciar, la recerca ha combinat dues metodologies diferents però complementàries. En primer lloc, hem treballat a partir de fonts bibliogràfiques, documentals i estadístiques, amb la finalitat de conèixer l'evolució del context demogràfic i socioeconòmic general i de la ramaderia a l'Alta Ribagorça al llarg del segle XX. En aquest cas, hem pres el conjunt de la comarca i els municipis com a eixos per a l'anàlisi. I, en segon lloc, hem desenvolupat un treball de camp amb entrevistes, l'estudi en profunditat d'una part de les explotacions ramaderes de la comarca,³ i l'ob-

servació participant durant els trajectes dels ramats per les cabanes i en molts altres moments de les feines i les activitats socials dels pastors i ramaders de la comarca.⁴ Tot plegat ha fet possible conèixer les seves vivències i la pràctica actual de la ramaderia ovina i la transhumància.

Les condicions físiques i el clima de l'Alta Ribagorça, com a la resta dels Pirineus centrals, han afavorit històricament la pràctica de la ramaderia extensiva, alhora que han fet gairebé imprescindible la transhumància. Unes condicions poc favorables per a l'agricultura sumades a l'existència de grans extensions de pasturatges d'alta muntanya que permeten alimentar un gran nombre de caps de bestiar durant l'estiu, han portat a fer que les activitats ramaderes fossin la principal forma d'explotació del territori. Aquesta abundància de pastures d'alta muntanya estivals no va acompanyada, però, d'herbes i prats de dall suficients per mantenir el mateix volum d'animals durant l'hivern, la qual cosa obliga la major part d'animals que peixen les muntanyes a l'estiu a desplaçar-se cap a altres zones durant mig any.

Avui l'economia de l'Alta Ribagorça està orientada al sector ser-

veis i a la construcció, mentre que el sector primari hi té un pes cada vegada menor, tant pel volum econòmic que representa com per la població que hi està implicada. Malgrat això, la ramaderia ovina i la transhumància no són activitats del passat i el seu coneixement és fonamental per entendre la societat i la història de la comarca. L'any 2007, els ramaders de la zona tenien més de 28.000 caps de bestiar oví, dels quals en van desplaçar a peu o en camió gairebé 18.000 entre les pastures d'estiu a les muntanyes i les d'hivern a la vall de l'Ebre i altres terres baixes d'Aragó i Catalunya (vegeu taula). Aquestes xifres ens mostren el pes que té la transhumància dins la ramaderia ovina, malgrat que podria semblar una activitat sense cabuda en unes explotacions ramaderes del segle XXI. A més a més, la ramaderia i l'explotació de les pastures d'estiu també són fonamentals per al manteniment del paisatge, el qual ha esdevingut un dels principals recursos de la nova economia de l'Alta Ribagorça.

Una de les primeres qüestions que es van plantejar per conèixer la situació de la ramaderia ovina i la transhumància a l'Alta Ribagorça va ser la d'elaborar un retrat tan precís com fos possible de com

són i com funcionen les explotacions ramaderes ovines, tant les estants com les transhumants: quins elements integren una explotació (animals, terres i instal·lacions), qui en són els propietaris, qui hi treballa, com s'organitza el treball, etc.

Com dèiem més amunt, l'any 2007, a la zona d'estudi hi havia un total de 51 explotacions ovines, que reunien un total de 28.451 caps de bestiar, entre ovelles, marrans, cabres i crestons (vegeu taula). La raça d'ovelles predominant a la comarca és la xisqueta, tot i que n'hi ha algunes creuades amb l'aranesa i amb altres menys freqüents. Les dimensions dels ramats són molt variables i van des d'uns pocs caps fins a més de 2.000 animals. Una tercera part de totes les explotacions les podem considerar testimonials, ja que tenen menys de 100 caps i en total només sumen l'1,6% de tots els animals de la comarca. Es tracta de casos relacionats amb la voluntat de mantenir la tradició ramadera, ja sigui per motius sentimentals o bé com a estratègia econòmica amb relació a exigències per cobrar alguna subvenció o per requisits de la seva activitat principal: el turisme rural.

Tipus d'explotacions de ramaderia ovina a la zona d'estudi, 2007					
<i>Tipus d'explotacions</i>	<i>Nombre d'explotacions</i>	<i>%</i>	<i>Caps de bestiar</i>	<i>%</i>	<i>Mitjana de caps per explotació</i>
Transhumants	17	33,3	17.958	63,1	1.056
Fixes de més de 100 caps	17	33,3	10.047	35,3	591
Fixes de menys de 100 caps	17	33,3	446	1,6	26
Total	51	100,0	28.451	100,0	557

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades per l'oficina del DARP (Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca) del Pont de Suert i l'OCA (Oficina Comarcal d'Agricultura) de la Ribagorça a Castejón de Sos.⁵

*La ramada de Lloveto de Cardet a prop de la collada de Tolba (Ribagorça) durant la cabanera, maig del 2007.
Autor: F. Estrada Bonell.*

Però el nombre de caps que tenen les explotacions no constitueix avui l'únic criteri significatiu per diferenciar-les, a causa del baix preu al mercat de les ovelles. El que realment estableix diferències significatives, tant en l'orientació de l'explotació com en el seu funcionament general i en l'organització del treball, és si es tracta de ramats transhumants o estants, si la ramaderia és la principal font d'ingressos familiars o, pel contrari, es tracta d'una activitat secundària, si es compta amb mà d'obra familiar suficient per treballar o cal contractar assalariats. Igualment, les terres a les quals pot accedir cada explotació (ja sigui a la pròpia comarca com a les zones d'hivernada), tant per a pastures com per a la producció de farratges, i el règim d'accés constitueixen un altre factor determinant de les estratègies productives i del tipus d'explotació.

Tenint en compte aquests factors, el nostre estudi ens ha permès identificar dos grans tipus d'explotació. D'una banda, hi ha els grans ramats transhumants, amb independència de si es desplacen a peu o en camió. Es tracta

d'explotacions situades sobretot als pobles més alts de la comarca, que poden accedir fàcilment a les pastures d'alta muntanya, però que tenen poques terres aptes per al conreu i la mecanització. La transhumància és l'opció que els ha permès continuar l'explotació i tenir la ramaderia ovina com a activitat principal. Un tret d'aquestes explotacions és que han fet poques inversions en maquinària i instal·lacions i les grans despeses que tenen són en concepte d'arrendaments de les pastures, en especial les d'hivern.⁶ La seva estratègia ha estat fer créixer els ramats per fer rendir al màxim la mà d'obra, i són els que tenen un nombre d'ovelles més gran per treballador. Algunes d'aquestes explotacions tenen mà d'obra assalariada fixa. Entre els ramats transhumants hi ha unes poques explotacions que tenen finques d'hivernada en propietat o llogades per tot l'any, en les quals han fet inversions. En aquests casos, els ramats són de mides més petites (entre 500 i 1.000 caps).

El segon tipus d'explotació el formen els ramats estants, de mida més reduïda que els transhumants. Aquestes explotacions estan situades en pobles al fons de les valls. Tot i que la majoria de ramats també puguen a les muntanyes durant l'estiu, aquestes explotacions tenen, en propietat o arrendades, terres aptes per al conreu mecanitzat que els permeten recollir herba i farratges per alimentar el bestiar durant l'hivern. En la majoria de casos, els propietaris han fet inversions importants en maquinària, en

millora de les finques i en la construcció de nous corrals fora dels pobles. Així mateix, entre aquestes explotacions es va imposant progressivament l'opció de compaginar la ramaderia amb altres activitats econòmiques, ja sigui com a assalariats o en negocis propis, especialment quan hi ha altres membres del grup familiar que també poden participar en l'explotació ramadera com a força de treball complementària o fins i tot principal.

La recerca ens ha mostrat com la ramaderia ovina i la transhumància actual són el resultat d'unes estratègies seguides en un context general de grans transformacions socioeconòmiques a la comarca, que va exigir l'especialització productiva de les explotacions que es volien mantenir. Així, les explotacions que per les seves dimensions i/o la seva situació disposaven de camps aptes per al conreu de farratges van tendir a especialitzar-se en la ramaderia bovina. Al contrari, les que tenien menys terres aprofitables, pel fet de ser de dimensions menors o perquè es trobaven en pobles amb terres menys bones per a l'agricultura, es van inclinar més cap a la producció ovina. De la mateixa manera, les explotacions amb una capacitat econòmica més gran es van especialitzar en la producció bovina, que requeria fortes inversions en instal·lacions, maquinària i animals, i van vendre els seus ramats d'ovelles, que reclamaven més força de treball. En canvi, l'especialització ovina es va produir en explotacions amb una capacitat econòmica menor, ja que podien intensificar la seva activi-

tat amb inversions de capital més petites, mantenint el sistema de treball i augmentant la grandària del ramat de manera gradual a partir dels animals propis.

Un element que caracteritza totes les explotacions ovines que trobem actualment a l'Alta Ribagorça, ja siguin estants o transhumants, és el seu caràcter familiar: d'una banda, la titularitat de l'explotació recau en un o més membres de la mateixa família; de l'altra, la major part de la mà d'obra que hi treballa la proporcionen els mateixos titulars i els seus parents més immediats (pares, germans, fills). Aquesta dimensió familiar fa que, tot i que actualment la casa ja no sigui la principal institució econòmica de la societat pirinenca, socialment hi hagi una identificació entre l'explotació ramadera i la casa. Aquesta relació entre casa i explotació ramadera es veu molt clara en el fet que tant els mateixos ramaders com la gent en general utilitzen els noms de les cases per anomenar les explotacions ramaderes, el patrimoni que exploten, i també la persona que té més rellevància social de cadascuna d'aquestes (el pare, el fill que serà hereu, el germà que té més protagonisme, etc.).

Però aquesta identificació entre explotació ramadera i casa no ens ha de fer pensar que la situació actual sigui la mateixa que durant la primera meitat del segle XX. D'una banda, mentre que en el passat els ramats eren propietat de les grans cases ramaderes, que eren les que tenien un estatus econòmic més elevat, en el present la majoria dels ramats per-

tanyen a cases que van consolidar-se com a ramaderes d'oví a partir dels anys cinquanta-setanta, quan les grans cases ramaderes havien tancat, i als pobles havien quedat terres i corrals disponibles. Com ha assenyalat I. Ros (2001) per al Pallars, van ser les cases mitjanes que no van tancar per l'emigració les que accediren a terres i corrals i van prendre el relleu a les grans cases del passat. D'altra banda, a diferència de les grans cases on el ramader (propietari del ramat) i el pastor (assalariat) eren dues figures diferents, de manera que l'amo dels animals gairebé mai anava amb el ramat, actualment la figura del ramader i del pastor conflueix en una única persona, i són els propietaris del ramat els que fan de pastors, ajudats de familiars i, en alguns casos, d'assalariats. Finalment, les solucions adoptades per donar continuïtat a l'explotació ramadera en el present són més diverses que no pas

les que trobàvem en les grans cases ramaderes de la primera meitat del segle XX, on la figura de l'amo i de l'herència indivisa al fill mascle primogènit eren fonamentals. A les explotacions ramaderes actuals hi trobem casos de titularitats individuals però també de compartides entre pare i fill/s, entre germans i entre oncles i nebots.

Una qüestió que ha aparegut de manera continuada al llarg del treball és la importància que tenen per al funcionament i la continuïtat de les explotacions d'oví i la transhumància els aspectes legals i administratius derivats de les polítiques públiques, en especial de la PAC (política agrària comunitària). La legislació de les diferents administracions públiques influeix principalment en dos sentits. D'una banda, hi ha un conjunt de normatives que condicionen el funcionament de les explotacions i el maneig dels animals, en imposar mesures

sanitàries, de benestar animal, de manteniment dels camps i les pastures, que obliguen els ramaders a modificar les seves instal·lacions o les seves formes de treball i, fins i tot, poden representar el sacrifici de tot el ramat, com succeí al municipi de Montanui entre el 2003 i el 2004 quan s'hagueren de sacrificar uns 7.000 caps, la major part d'explotacions transhumants que ja no tornaren a reiniciar la seva activitat. Així mateix, la necessitat de permisos per moure el bestiar d'un lloc a l'altre està significativament un fre molt fort a la transhumància i també a l'aprofitament de les pastures d'alta muntanya. Això és especialment important en una zona on pobles veïns pertanyen a comarques i comunitats autònomes diferents. Així, es dona que els animals d'un poble que es troba a Catalunya no poden accedir a les pastures de muntanya del poble veí que pertany a Aragó. I a l'inrevés. Igualment, la classificació sanitària comarcal diferent fa que els desplaçaments entre comarques veïnes cada cop siguin més difícils. Per exemple, l'estiu del 2008 cap ramat de la comarca catalana de l'Alta Ribagorça podrà anar a pasturar a la Val d'Aran com havien fet fins l'any 2007, fet que obligarà alguns dels ramaders a buscar noves pastures d'estiu per als seus animals.

I d'altra banda, el pes de les polítiques apareix amb tota la seva força també a través dels ajuts i les subvencions, que han anat augmentant progressivament el pes que tenen dins dels ingressos dels ramaders. Requisits sanitaris i mediambientals i

ajuts van lligats, ja que és l'Administració la que controla tant el compliment de les normes com la gestió dels ajuts. Això fa que els ramaders sentin que cada cop més perden el control de la seva feina: no poden viure del seu treball i estan sotmesos a uns tràmits burocràtics que en molts casos no entenen.

Per acabar, una part important de la recerca s'ha centrat a analitzar i interpretar les vivències i els discursos que els ramaders tenen sobre si mateixos i la seva feina. Tots els capítols anteriors, tot i tractar aspectes més tècnics de les explotacions, han intentat en darrera instància aportar les idees que els ramaders tenen sobre aquests temes. Això és així perquè la part més important de la nostra investigació ha estat el treball de camp i en aquest s'ha prioritzat el fet de voler que fossin els ramaders els que prenguessin la paraula, que ens parlessin de com funcionen les seves explotacions i també de com veuen ells els diferents aspectes que hi intervenen. D'igual forma, la part final del treball tracta de la figura del pastor; és aquí on ens transmeten com es veuen ells mateixos com a ramaders, perquè ho són, com compaginen la seva feina amb altres aspectes de la seva vida. És un discurs que ens parla dels protagonistes i de com es relacionen amb un espai que utilitzen i amb un temps de treball que en molts casos ocupa la part central de les seves vides.

En resum, l'anàlisi d'aquests aspectes ens ha permès un coneixement aprofundit del present de les persones que fan de pastor, de

la seva feina i de la seva vida, d'una manera particular, contextualitzada i allunyada dels estereotips (tant negatius com positius) sobre els valors, les idees i les pràctiques que sovint recullen els treballs sobre els pastors. Els que nosaltres hem tingut el plaer de conèixer són persones que entenen i senten el seu ofici en funció d'uns contextos i situacions particulars, i que duen a terme una activitat que té un sentit i una lògica en el present. Les cabaneres no se segueixen per inèrcia sinó que són molts els factors que hi intervenen i es valoren cada any: elements com el cost de la mà d'obra o del transport en camió, els preus de les pastures d'hivern, la burocràcia i els problemes de sanejament, la logística i l'organització del desplaçament. Però també aspectes més subjectius com el fet que a la gran majoria de pastors els agrada fer la cabanera o la dimensió simbòlica que representa per a la seva identitat. Però tots aquests ele-

ments es combinen en el present i entren en relació cada any i, per això, en cap cas es tracta d'una inèrcia ancestral.

NOTES

1. El projecte de recerca, titulat "Transhumàncies del segle XXI", és un programa de recerca de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (modalitat "Anàlisi") del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (CPCPTC), desenvolupat durant el període 2005-2007. Representa la continuació d'un altre treball fet l'any 2004 (Nadal, 2005) en virtut d'una beca concedida pel mateix CPCPTC; sobre aquesta beca, vegeu: NADAL SUBIRÀ, Eli (2006) "Transhumants. Estudi d'una explotació ramadera transhumant a la Vall de Boí", dins *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 28, p. 114-5. Uns primers resultats del present treball han estat publicats en un article dins del llibre *Ecología política de los Pirineos* (Estrada, Nadal i Iglesias, 2007), i està previst difondre el conjunt dels resultats en forma de monografia.

Volem agrair a tots els ramaders d'oví de la zona la seva col·laboració, en especial a ca de Agapito de Gotarta, ca de Bellita de Taüll, ca de Carlà de Bono, ca de Gironi de Cirès, ca de Llong de Forcat, ca de Masses de Montanui, ca de Moleny de Taüll, ca de Monròs de Peranera, ca de Mossènjoan de Senet, ca de Peirò de Coll, ca de Ramona d'Estet, ca de Sans de Barruera i ca de Ribes de Bonansa. Volem fer un agraïment especial als ramaders de les tres explotacions que ens van permetre compartir amb ells la cabanera: ca de Llovet de Cardet, ca de Llúcia de Durro i ca de Sarrado de Castanesa. També volem donar les gràcies a les persones i institucions que en diferents moments ens han facilitat les tasques i ens han donat el seu suport: el Centre d'Interpretació del Romànic i l'Ajuntament de la Vall de Boí; l'oficina comarcal del DARP del Pont de Suert; l'OCA de Castejón de Sos. A Jordi Suils, de la Universitat de Lleida, que ha revisat les cites textuales de les entrevistes. A Eze, Adrian, Marc, Pere, Aurora,

Divina, Antonio i a la família per les múltiples ajudes i el ple suport en tots els moments.

2. Utilitzem "Alta Ribagorça" per referir-nos a una àrea geogràfica situada a cavall entre Catalunya i Aragó i que inclou tots els municipis de la comarca catalana de l'Alta Ribagorça (el Pont de Suert, la Vall de Boí i Vilaller), que denominarem "Alta Ribagorça catalana", i els municipis de Bonansa i Montanui de la comarca aragonesa de la Ribagorça. Tots aquests municipis constitueixen l'àrea d'estudi del nostre treball i configuren una unitat geogràfica, socioeconòmica, cultural i de serveis entorn de la localitat del Pont de Suert.

3. S'han estudiat amb profunditat 16 de les 51 explotacions ovines que hi ha a l'àrea d'estudi, les quals sumen el 60% de tots els caps de bestiar. S'han escollit els casos que permetien reflectir la diversitat dels ramaders i de les explotacions: de les diferents valls i municipis, situats tant a la part baixa com a les poblacions més altes, tant ramaders fixos com transhumants i, entre aquests darrers, transhumants a peu i en camió. També s'han triat explotacions amb la ramaderia com a activitat principal i altres amb la ramaderia com a activitat complementària, tot i que sempre amb més de 100 caps de bestiar.

4. En concret, hem acompanyat els pastors amb els seus ramats en tres dels seus recorreguts ascendents a peu des de les pastures d'hivern al Segrià i el Cinca Mitjà fins a l'Alta Ribagorça a les primaveres de 2004, 2006 i 2007 i en un tram del trajecte descendent durant la tardor del 2007. Aquests recorreguts s'han fet tots per l'anomenada *cabanera de Bonansa* i les seves ramificacions que connecten les comarques del Segrià, l'Urgell, la Noguera, la Llitera, el Baix Cinca, el Cinca Mitjà i el Somontano amb els dos Pallars, l'Alta Ribagorça, la Ribagorça aragonesa i la Val d'Aran. Cadascun dels trajectes presenten algunes variacions, segons el lloc de partida i d'arribada. Tots han estat documentats, cartografiats i descrits amb detall.

5. El total de caps que donem és superior al dels censos ramaders ja que recollim també unes explotacions que no estan donades d'alta en la zona d'estudi, però que són reconegudes com de

la comarca pels mateixos ramaders: part d'una explotació de Peranera que està registrada a la Selva (700 caps), malgrat que funciona com un sol ramat, i dues explotacions d'Aneto que estan registrades a la Pobla de Roda i a Binaced (1.000 ovelles cadascuna).

6. Segons els nostres càlculs el cost de l'arrendament de les finques d'hivern representa entorn del 50% de totes les despeses, i les pastures d'estiu, el 7%.

BIBLIOGRAFIA

ANTÓN BURGOS, F.J. (2004) "La trashumancia en España, hoy". A: CASTAN, J.L.; SERRANO, C. (coord.) *La trashumancia en la España mediterránea. Historia, Antropología, Medio natural, Desarrollo rural*, p. 481-494. Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, CEDDAR, Centro de Estudios de la Trashumancia.

ESTRADA, F.; NADAL, E.; IGLESIAS, J.R. (2007) "Trashumantes del siglo XXI. La trashumancia en el contexto de las transformaciones socioeconómicas de la Alta Ribagorça". A: VACCARO, I.; BELTRAN, O. (ed.) *Ecología política de los Pirineos. Estado, historia y paisaje*, p. 117-138. Tremp: Garsineu.

NADAL SUBIRÀ, E. (2005) *Transhumants. Estudi d'una explotació ramadera a la Vall de Boí*. Treball de recerca de 2n any del Programa de Doctorat en Antropologia social i cultural. Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament d'Antropologia.

ROIGÉ, X. [et al.] (1995) *Pirineo catalán. Cuadernos de trashumancia*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, ICONA.

ROS FONTANA, I. (2001) "El món pastoral i transhumant pallarès d'abans i després de l'obra de Ramon Violant i Simorra". A: VIOLANT SIMORRA, R. *La vida pastoral al Pallars*. Edició a cura d'Ignasi Ros, p. 375-409. Tremp: Garsineu.